

SOSYAL MEDYA YAPILARI, DEZENFORMASYON VE EPİSTEMİK SUÇ

Nusret Erdi ELMACI¹

Öz: İnternet teknolojinin etkisiyle çağımızın önemli sorunlarından birisi dezenformasyondur. Yanlış enformasyonlar, sahte haberler veya saçmalıklar yoluyla gerçekler gizlenmekte veya gerçeği yansıtmayan inançlar toplum tarafından benimsenmektedir. Bunlar dezenformasyonun oluşmasının kaynaklarıdır, ama dezenformasyonun yayılımı için söz konusu kaynakların tüketilmesi gereklidir. Son yıllarda epistemik baloncuklar ya da yankı odaları gibi sosyal medya yapılarının dezenformasyon tüketimini mümkün hale getirdiğine dikkat çekilmektedir. Kişilerin kendi eğilimlerinin sonucunda oluşan bu yapılar enformasyonlara filtre uygulayarak karşıt düşünce ya da delilleri kısıtlar. Bundan dolayı, kişilerin herhangi bir konuda verdiği yargılar kısıtlı enformasyona dayanmakta, hatta bazen tamamen yanıltıcı enformasyonlardan destek almaktadır. O halde, böyle yapıların içerisindeki kişilerin yargıları epistemik anlamda kusurludur. Çalışmanın amacı dezenformasyonun yayılımına hizmet eden sosyal medya yapılarının işleyiş şeklini inceleyerek, bu yapıların içerisindeki öznelerin epistemik sorumluluk bakımından değerlendirmesini yapmaktır. Çalışmanın sonucunda, inanç oluşturmak için bazı normların ihlalinin veya cehaletin gelişmesine katkı sağlamanın epistemik suç olduğu ve epistemik suçu entelektüel bir kültür olarak kabul etmenin dezenformasyonla baş edebilmek için önemli olduğu ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enformasyon, Yanıltıcı Delil, Epistemik Baloncuklar, Yankı Odaları, Epistemik Sorumluluk

SOCIAL MEDIA STRUCTURES, DISINFORMATION AND EPISTEMIC BLAME

Abstract: Disinformation is one of the major problems of our age with the impact of internet technology. Through misinformation, fake news or bullshit, facts are concealed or beliefs that do not reflect reality are adopted by society. These are the sources of disinformation, but for disinformation to spread, these sources must be consumed. In recent years, it has been pointed out that social media structures such as epistemic bubbles or echo chambers enable the

¹ Arş. Gör. Dr. | Research Assistant Dr.

Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türkiye | Pamukkale University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy, Türkiye.
E-Posta: nusreterdi71@gmail.com
Orcid No: 0000-0001-6621-6005

consumption of disinformation. These structures, which are the result of people's own inclinations, filter information and limit opposing opinions or evidence. Therefore, people's judgments on any given issue are based on limited information, sometimes even supported by completely misleading information. The judgments of people within such structures, then, are epistemically flawed. The aim of the study is to examine the functioning of social media structures that serve the spread of disinformation and to evaluate the agents within these structures in terms of epistemic responsibility. The conclusion of the study argues that violating certain norms for belief formation or contributing to the development of ignorance is epistemic blame and that recognizing epistemic blame as an intellectual culture is important for dealing with disinformation.

Keywords: Information, Misleading Evidence, Epistemic Bubbles, Echo Chambers, Epistemic Responsibility

1. Giriş

Yargılarımızın meşruluğu pozitif epistemik statülere sahip olmayı gerektirir. Bir şeyi iddia etmek bilgiye sahip olduğumuzu söylemektir. Bir fikrimizin doğru olduğuna inanıyorsak bu fikrin gerekçeli veya rasyonel olması için epistemik anlamda iyi delillerin olup olmadığına bakılır. Bu bakımdan inanç oluşturma süreçleri birer epistemik yapı teşkil eder. Eğitim hayatımız boyunca enformasyon edinir, okulda öğrendiklerimizin doğru olduğuna inanırız. Benzer şekilde yakın çevremiz veya medyadan tanıklık yoluyla enformasyon ediniriz ve genellikle bunların doğru olduğuna inanabiliriz. Söz konusu enformasyonlara dayanarak yargılar geliştirmemiz bu yargıların oluşmasının yapısal yönüdür. Örneğin, yargılarımızın rastgele birinden veya bir uzmandan edinilen enformasyonlara dayanmasından doğacak fark epistemik yapıların pozitif statü üretmesi için hangi zeminde şekillendiğinin önemini açıkça gösterir.

İnternet teknolojisinin gelişimiyle birlikte doğru olduğuna inandığımız düşüncelere delil bulmak için yeni kaynaklar ortaya çıkmıştır. Özellikle sosyal medya araçları yargılarımızın meşruluğuna dayanak yapılabilecek deliller bulma işini kolaylaştırmaktadır. Fakat, sosyal medya araçları yanıltıcı delillerin de yayılımını kolaylaştırdığından yargılarımızın meşruluğu konusunda bir tehdit haline gelmektedir. Kişisel kanaat, inanç veya yakınlık nedeniyle enformasyon kaynaklarımızı “tercih etmeye” meyilliyizdir. Bunun yanı sıra, internet teknolojisi algoritmalar yoluyla tercihlerimizi dikkate alarak enformasyon kaynaklarımızı sınırlandırmaktadır. Hem bizim hem de algoritmanın getirdiği filtreler bir konu hakkında sahip olduğumuz delilleri zayıflatmaktadır. Dahası, yanıltıcı delillere karşı kişiler korunmasız hale gelmektedir. Bu bakımdan inançlarımızın gelişmesinde epistemik yapı işlevine sahip olan sosyal medya yapıları yanlış enformasyonların, sahte haberlerin veya saçmalık içeren beyanların yayılmasını sağlamaktayken, bu yapıların içerisindeki özneler bunları yargılarına delil olarak kabul ettiğinde dezenformasyon ciddi boyutlara ulaşabilmektedir.

Son yıllarda, teknolojiden kaynaklı filtrelemenin sonucu olan enformasyon kısırlığının ve yanıltıcılığının bizi gerçeklerden uzaklaştıran yönü oldukça tartışılmaktadır. Ancak, dezenformasyonun yayılımı ve etkisine odaklanmak problemin yalnızca bir yüzüdür.

Dezenformasyonu sağlayan unsurların yayılımı ve etkisinin diğer yüzü kişilerin eğilimleriyle ilgilidir. Epistemik baloncuklar ya da yankı odaları şeklinde betimlenen enformasyon kısıtlayan yapıların gelişmesi kişilerin halihazırda benimsediği fikirlerle doğrudan bağlantılıdır. Dolayısıyla, gündeme gelen olumsuz duruma öznelerin de önemli düzeyde katkısı bulunmaktadır. Öyleyse, bu katkının neden epistemik bir kusur olduğunu göstermek gerekir. Çalışmanın hedefi öznelerin entelektüel normları ihlal etme veya cehaleti yayma bakımından kusurlu sayılması gerektiğini, bu bağlamda bir epistemik suç fikrinin kültürel kabule dönüşmedikçe dezenformasyon sorunundan kaçışın mümkün olmadığını savunmaktır. Çalışmanın hedefine ulaşması için aşağıda dezenformasyon sürecinin nasıl işlediği ve epistemik yapıların bununla ilgili rolünün ne olduğu incelenmekte ve dezenformasyonla mücadelenin epistemik suç ve sorumluluk çerçevesinde nasıl ele alınabileceği tartışılmaktadır.

2. İnternet Teknolojisi ve Epistemik Yapılar

Sosyal medyanın gelişimi enformasyonlara erişimi radikal bir ölçüde hızlandırırken enformasyon yayılımını da çok ileri bir noktaya taşıdı. Doğru enformasyonlara erişim bakımından düşünüldüğünde bunun insanlık için önemli bir gelişme olduğunu öne sürmek makul görünmektedir. Fakat, yanlış enformasyonların yayılımı da aynı ölçüde kolaylaşmıştır. Pek çok yayın organı, Blog siteleri ya da kendisini uzman olarak tanıtan sosyal medya aktörleri toplumun yanlış enformasyon edinmesine neden olabilir. Aslında internet teknolojilerinden önceki zamanlarda bile yanlış enformasyon yayılımı bir sorun oluşturmaktaydı. İnternetin bununla ilgili rolü, süreci daha hızlı hale getirmesidir ve buraya kadar yanlış enformasyonların yayılımı sadece derece bakımından problemin artması olarak görülebilir. Yanlış enformasyon elbette bir sorundur ama bazı önlemler veya düzeltici nitelikte geliştirilmiş karşı yapılar aracılığıyla neden oldukları hasar giderilebilir. Buna karşın, sosyal medyanın gelişmesiyle birlikte son yıllarda problemin yanlış enformasyon yayılımından farklı bir doğası olduğu göze çarpmaktadır. Çünkü dezenformasyon sorunu basit bir yanlış enformasyon yayılımı değildir. Çağımızda kitlelerin enformasyon edinme kaynakları yalanların kitlesel yayılımını bireyselleştirilmiş algoritmalar yoluyla sağlayabilmektedir (Açıkalın ve Sarı, 2021, s. 1691). Bundan dolayı dezenformasyon, yanlış enformasyonların bilinçli olarak belirli tutumları geliştirmek için yayılması ve insanların gruplaştırılarak doğru enformasyonlara duyarsız hale getirilmesidir.

Süreci anlamak için Ruiz ve Nillson'un dikkat çektiği üzere dezenformasyonun yalnızca nasıl yayıldığı değil, ayrıca nasıl alındığını da tartışmak gerekmektedir (2023, s. 19). Sahte haberler gibi dezenformasyonu gizleme stratejileri dezenformasyonun hangi kaynaklardan yola çıktığını tespit etme bakımından bir araştırmadır. Ama sahte haber veya yalanların sosyal medya yoluyla nasıl ikna edici bir güç kazanarak benimsenebildiğini incelemek daha önemli görünmektedir. Dezenformasyonun gelişmesi sürecinin iki temel aşaması vardır. Birincisi dezenformasyonun kaynaklarıdır. Bunlar çoğunlukla sahte haber, yalan, yanlış beyan veya saçmalıklardır. Aşağıdaki ilk kısımda bunlardan ne anlaşılması gerektiği ve yanıltıcı delil rolüne sahip olmalarıyla kişileri gerçeklikten uzaklaştıran epistemik boyutları açıklanmaktadır. İkincisi ise

bunların nasıl yayıldıklarıdır. Özellikle epistemik baloncuklar ve yankı odaları gibi sosyal medyadaki epistemik yapılarla ilişkili olan bu durum aşağıdaki ikinci kısımda ele alınmaktadır.

2.1. Dezenformasyonun kaynakları ve yanıltıcı delil olarak epistemik rolü

Enformasyonlar inançlarımızın oluşumunda doğal bir zemin görevi görür. Hangi besinleri tüketmemiz gerektiği, yarınki hava durumu, dünyada yayılan hastalıklar ve bunlardan nasıl korunacağımız, belirli bir yerin adresi, bir kafenin yaptığı kahvenin iyi olup olmadığı gibi hem gündelik yaşamımızla ilgili hem de dünyada olup bitenlerle ilgili inanç, beklenti veya yargılarımızın hepsinin temelinde edindiğimiz enformasyonlar vardır. Bu noktada enformasyonların bilgi için bir malzemedan başka bir şey olmadığına dikkat edilmelidir. Özellikle Türkçe literatürde enformasyon ve bilgi eş anlamlı kullanılabilmektedir. Halbuki bu teorik bir hataya yol açar. Çünkü epistemolojik olarak enformasyon birer veridir ve doğru olduğu gibi yanlış ya da yanıltıcı olabilir. Bilgi ise pozitif bir epistemik statüdür. Yargılarımızın bilgi olmasının anlamı bunların yanlış olmaması, yanıltıcı delillere dayanmamasıdır. Bir öznenin herhangi bir yargısı enformasyona dayanabilir; ama bu yargının bilgi olması için enformasyonun doğru olması gerek şarttır. Yani, doğru veya yanlış bilgidan değil, doğruların bilgi olabileceğinden bahsedebiliriz. Bu husus dikkate alındığında dezenformasyonun neden bir problem olabildiği de açıklanabilmektedir. Şöyle ki, enformasyon yanlış, sahte, hatta saçmalık olarak ifade edilebilecek durumlarda göstermelik bir delil işlevine sahiptir. Enformasyon yayılımı yoluyla dezenformasyonun gelişmesi demek gerçeği yansıtmayan enformasyonların bir delil veya iyi birer epistemik sebep gibi sunulması anlamını taşır.

Dezenformasyon bağlamında düşünüldüğünde yanlış enformasyonların yayılımı kasıtlı bir sürecin sonucudur (Ruiz and Nillson, 2023, s. 18). Normalde enformasyonun yanlışlığı enformasyonun epistemik statüsünün ne olduğuyula ilgili bir belirlemeyken, yanlış enformasyonun topluma sunulması yalnızca epistemik statü bakımından mesele edilemez. Çünkü yanlış enformasyon böyle bir durumda insanların belirli bir şeye inanmasına destek görevi kazanır. Bunu bir politikacı, bilim insanı konumuna sahip bir kişi ya da medyada popülerlik kazanmış bir figür yapabilir. Dolayısıyla, stratejik bir amaç veya beklenen bir kazanç için her türden yanlış enformasyonun yayılımı dezenformasyon durumudur (Ruiz and Nillson, 2023, s. 20). Bahsedildiği gibi yanlış enformasyon doğası gereği bir enformasyonun taşıyabileceği özelliktir. Trenin kalkış saati konusunda yanlış bir enformasyona kazara sahip olabiliriz. Birisinin oturduğu adres konusunda bizden bağımsız sebeplerle yanlış enformasyon edinebiliriz. Hatta, eğer ölçüm yapan cihazlar bozuk durumdaysa ve bunun farkında değilsek bilimsel nitelikte edinilen veriler de yanlış olabilir. Böylece, yanlış enformasyon epistemik öznelere için yanıltıcı bir delil görevi görerek doğrulardan uzaklaşmamıza neden olabilir. Bu durum epistemik sorumluluğumuzu tam anlamıyla yerine getirdiğimiz, bir bakıma rasyonel olduğumuz bilişsel süreçleri doğrudan baltalayacak bir sorun değildir. Ama eldeki verilerin yanıltıcı delil görevi göreceği durumlarda bizi bilgidan uzaklaştırabileceği de göz ardı edilemez.

Enformasyonlar, inançlarımıza doğal bir destek sağladığından bunların yanlış veya doğru olduğu hakkında fikrimiz olmasa bile, tutumlarımızı etkilerler. Özellikle de enformasyonun doğru olduğuna veya güvenilir kaynaklardan geldiğine inanıyorsak bu etki daha büyük ölçekte kendisini gösterir. Bazen enformasyonun doğru olduğuna inanmak için iyi sebeplerimiz gerçekten olabilir. Böyle durumlarda elimizde belirli bir yargı için deliller olduğunu düşünürüz. Halbuki bazen deliller yanıltıcıdır ve gerçeği yakalamamıza engeldir. Yanıltıcı deliller bizim bir yargının doğru olduğuna inanmamız için sebepler sunan, ancak bu sebeplerin bizi doğrulardan uzaklaştırdığı türde delillerdir. Örneğin, meteoroloji haberleri yarın havanın açık olacağını söylemiş olsun. Bu enformasyon nedeniyle şemsiye taşımaya gerek duymadan evden çıkabiliriz, ama gün ortasında şiddetli bir yağmura maruz kalırsak meteoroloji haberleri nedeniyle yanılmış oluruz. Bu tür durumlar gündelik hayatta sık sık karşılaşılabileceğimiz ve çoğunlukla kimsenin kabahatli sayılmayacağı durumlardır. Buna karşın, eğer bir haber sitesi veya bir sosyal medya kanalındaki içerikler bilinçli olarak yanlış enformasyon yayıyorsa, bizim yargılarımızı etkileyebilecek yanıltıcı delilleri belirli amaçlar için sunuyordur.

Yanlış enformasyonun yanı sıra sahte haberler de yanıltıcı delillere örnektir. Gelfert'e göre sahte haberlerin dört boyutu vardır: Epistemik boyutu itibariyle sahte haber yanlışları yayar veya yanıltıcı rol oynar. Konuşmacı dinleyeni, yazar okuyucuyu manipüle etmeyi amaçlar, bu da sahte haberin kasıt-niyet boyutudur. Üçüncü olarak sahte haberin kişilerin inanmasını ne ölçüde başarabildiği hususu fonksiyonel yönüdür. Son olarak, sahte haberin hangi ortamda kullanıldığı bir başka boyutudur. Örneğin, sahte haber online ya da basılı olarak yayılabilir, güvenilir bir haber sitesini taklit eder şekilde sunulabilir (Gelfert, 2021, s. 173). Özellikle politik nedenlerle son yılların önemli meselelerinden biri olmakla birlikte, sahte haberler her zaman kasıtlı enformasyon yayılımı amaçlamayabilir. Bazen eksik kavrayış veya gerçeklere kısıtlı erişim sonucunda da haberler veya kişilerin beyanları hatalı olabilir. Bazen de tek amaç başka bir enformasyon yayıcının veya doğrudan belirli bir enformasyonun güvenilir olmadığına ikna etmektir (Mackenzie and Bhatt, 2020, s. 9-10). Özellikle politikacıların kendilerini suçlayan haberlerin yalan olduğunu dile getirmek yerine haberi yapanların sahtekarlığına vurgu yapması buna iyi bir örnektir. Burada gerçek bir haberin sahte olduğuna inandırılması yoluyla dezenformasyon mümkün hale gelir.

Yanıltıcı delil veya sebep olma özelliğine sahip ve son dönemde dikkat çeken bir başka dezenformasyon kaynağı da saçmalıklardır. Saçmalıkların yanıltıcı delil rolü kazanması veya belirli tutumlara sebep olması yalan haberden farklıdır. Yalan haber gerçek olmayan bir şeyden bahseder. Saçmalık ise bazen buna benzer olsa da genellikle gerçeği çarpıtmayı amaçlar. 2016'dan bu yana pek çok gazeteci ya da akademisyen saçmalığın ne kadar güçlendiğini vurgulamaktadır (Cassam, 2021, s. 49).² Birisini ya da bazı medya kaynaklarını hedef gösterme ya da haberin kaynağını itibardan yoksun bırakma çabasıyla ortaya atılan ve kişinin kendisinin bile inanıp inanmadığı belirsiz beyanlar meseleyi asıl noktadan uzaklaştırmayı başarır. Bu da aslında saçmalamanın bir

² Bunun nedeni 2016 yılında Birleşik Krallık'ta yapılan Brexit oylaması ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan seçimlerdir.

sonucudur. Bu tür saçmalama örnekleri daha çok yanlış beyanla ilgili görünmektedir. Gerçekte öyle olmadığı halde, bazı aktörler bir şeyleri doğruymuş gibi sunabilir. Öyle ki, kişiler aslında bir şeyi bilmiyor ya da anlamıyor, ama bunun böyle olduğunu da biliyor olmasına rağmen özgüvenli bir şekilde kendilerini bilgiye sahipmiş gibi gösterdiğinde saçmalık kaçınılmazdır (Cassam, 2021, s. 54). Buna göre, kişiler yanlış beyan ya da benzer ifadeler yoluyla saçmaladığında başkalarını ve belki de bazen kendisini ikna etmeye çalışmaktadır. Ruiz ve Nilsson'a göre bu durum dezenformasyonun özünün retorik olduğunu göstermektedir (2023, s. 20). Özellikle saçmalıklarda bu açıktır. Yanlış enformasyon ve sahte haberin retorik temelinde güç kazandığı tartışılabilir görünse de sonuçta saçmalık için olduğu gibi yanlış enformasyon ve sahte haberin asıl gayesi kişilerin bir şeye inanmasıdır. Bununla birlikte, kişilerin bunlara inanması gelişigüzel bir sürecin sonucu değildir. Sürecin nasıl işlediği sosyal medya yapıları incelendiğinde daha iyi anlaşılmaktadır.

2.2. Filtreler, epistemik baloncuklar ve yankı odaları

İnternet teknolojisinin gelişmesinin sonucunda çok yüklü bir enformasyon birikimi mevcut bulmuştur. Bir şeyi araştırmak istiyorsak incelenebilecek enformasyon yoğunluğu muazzam boyuttadır. Bir şeyi satın almak istiyorsak artık seçenekler adeta sınırsızdır. Zihinsel kapasitemizi ve sahip olduğumuz zamanı zorlayacak bu durumun oluşması karşısında bir çözüm olarak filtreler geliştirilmiştir. Filtreler sayesinde seçenekleri daraltabilmemiz mümkün hale gelir. Enformasyon edinmenin kolaylaşması ve aşırı enformasyon yükünü hafifletmek için yalnızca bizim isteyerek yaptığımız filtrelemenin dışında algoritmik filtrelemelerin de kullanıldığı artık herkesin malumudur. Nihayetinde geline nokta algoritmalar sayesinde hakkımızda bilinenlerin karşımıza çıkacak enformasyonları belirliyor olmasıdır (Watson, 2016, s. 48). Bireysel açıdan ilgi alanlarının belirlenmesiyle oluşan "enformasyon seçici" internet yapıları bizi eğilimlerimize uygun olan enformasyonlarla karşılaştırmaktadır (Watson, 2016, s. 50). Eli Pariser (2011) algoritmalar yoluyla enformasyonun kısıtlanmasını "filtre baloncuğu" ifadesiyle kavramlaştırmıştır. Bu filtreleme süreci nedeniyle artık medya da kendisini şekillendirmeye başlar. Eski ya da geleneksel medya kuruluşlarında elit bir azınlık çoğunluğa haber bildirmekteyken, yeni medya çoğunluğun ilgileri doğrultusunda haber bildirmeye odaklanmaktadır. Bunun anlamı üretici yerine tüketici merkezli haber kaynaklarının yayılmasıdır (Açıkalın ve Canbey, 2022, s.4-5). Böylece, eğer G gibi belirli bir görüş, inanç ya da politik yaklaşım çerçevesinden dünyaya bakıyorsa, G ile uyumlu enformasyonlar daha çok karşımıza çıkarken, buna karşıt olanlarla daha az sayıda karşılaşmaya başlarız.

Aynı düşünceleri benimseyen veya inançlara mensup olan kişilerin dünyada ve sanal dünyada bir araya gelme eğilimleri insani bir dürtüden, insanın kendi doğasından kaynaklanmaktadır. Kabilecilik olarak ifade edebileceğimiz psikolojik yönelme kendi başına kötü veya iyi şeklinde değerlendirilemez. Sorunu ortaya çıkaran şey, söz konusu eğilim nedeniyle enformasyon edinmede seçicilik ve dışlayıcılıktır. Yani, enformasyonu kısıtlama süreci yalnızca algoritmalarla kaynaklanmamakta, ayrıca kişilerin tercihleriyle de neyin kısıtlanacağı şekillenmektedir (Spohr, 2017, s. 153). Kabileci

eğilimin grup içi iltimas ve ideolojik epistemoloji yoluyla insan bilişselliğini ve davranışlarını etkilediği söylenebilir (Clark and Winegard, 2020, s. 2). Kabaca grup içi iltimas gruba dahil olanlara daha kucaklayıcı bir yaklaşım sergilenmesiyle, ideolojik epistemoloji ise inanç ve enformasyonun ideolojik yaklaşımlar nedeniyle etki altında olmasıdır. (Clark and Winegard, 2020, s. 3) Kabileciliğin bu iki eğilimi özellikle sosyal medya yapılarındaki işlevi sebebiyle doğrulardan uzaklaşacak bir zemine hizmet etmesi bakımından tartışma konusu edilmektedir. Özellikle ideolojik epistemoloji çok daha fazla hazara neden olabilir. Bununla ilgili olarak üç tip ideolojik epistemolojiden bahsedilebilir (Clark and Winegard, 2020, s. 3): Birincisi, enformasyonlara yaklaşım ya da kaçınma bakımından seçici maruziyettir. İkincisi insanların benzer sosyal dünyalarla ilişki kurmayı yeğlemesidir. Üçüncüsü ise kendi inanç veya düşünce ağları içerisinde motive edici unsurlara odaklanırken olası karşı argüman veya delillere duyarsızlıktır.

Watson internet teknolojisinin getirdiği filtre uygulamalarının görünmez hale geldiğinde epistemik sorumluluğu gündeme getirdiğine dikkat çeker (2016, s. 50). Çünkü internet filtreleri aynı zamanda kanıt toplama davranışını kısıtlayan bir etkiye sahiptir. Örneğin medyanın algoritmik filtrelemeye tabi tutulması epistemik sorumluluğumuza engel teşkil etmektedir (Watson, 2016, s. 52-53). Epistemik sorumluluk herhangi bir düşünceyi benimserken erişilebilir delilleri göz önünde tutmamızla ilgilidir. Ama biz filtreler yoluyla bu delillerin ulaşımına engel koyuyorsak sorumluluğumuzu aslında yerine getirmiyoruz. Bununla birlikte, filtreleme uygulamaları Watson'ın vurguladığı gibi farkında olmadan sorumlu davrandığımızı düşünmemize neden olmaktadır (2016, s. 53). Aslında, mesele doğrulara ulaşmamızla ilgili değil, inançlarımızı nasıl temellendirdiğimizle ilgilidir. Kabileci bir eğilim olarak ideolojik epistemoloji yolları enformasyon kaynaklarımıza filtre uyguladığında, inançlarımızı temellendirmemiz kısıtlı veya yanlış veriler üzerine kurulmaktadır.

Peki bundan nasıl kaçınabiliriz? Watson öncelikle filtre baloncuklarının farkında olmamız gerektiğini, bu anlamda kayıtsızlığa karşı dikkatin önemli olduğunu ileri sürer (2016, s. 55-56). Fakat, Nguyen'in internette oluşan epistemik yapılarla ilgili analizi farkında olmanın hiç de kolay olmadığı sistemler de olduğunu göstermektedir. Çünkü kabileci gruplaşma eğilimleri bir yandan enformasyon edinimini sınırlarken, diğer yandan enformasyon edinilecek kaynak hakkında da bazı tutumların gelişmesine neden olabilir. Eğer kişinin tutumu katı bir grup-dışı güvensizlik olarak gelişirse, kişi yalanlar yayan kaynaklara karşı oldukça duyarlı olduğunu iddia edebilecektir.

Yukarıda söylenildiği gibi, kişilerin özellikle sosyal medya platformları aracılığıyla benzer dünyaya sahip insanlarla veya güvenilir bulduğu enformasyon kaynaklarıyla yaklaşması sosyal medya yapılarının oluşmasında temel etkidir. Nguyen iki tip sosyal medya yapısıyla karşılaştığımızı ifade eder: Epistemik baloncuklar ve yankı odaları. Epistemik baloncuklar kendi düşünce ve inanç sistemlerimizle yakınlığın sonucu olan yapılardır. Buradaki filtrenin amacı alternatif görüşleri sessize almaktır. Buna karşın, yankı odalarında alternatif görüş veya enformasyon kaynakları itimattan yoksun bırakılır. Böylece, yapının içindekiler belirli düşüncelere onay vermenin bir

gerekçesi olarak kullanılırken karşıt düşüncelerin haklı olma ihtimali dahi baltalanmaktadır (2020, s. 142).

Nguyen'e göre (2020, s. 142), epistemik baloncuklar ve yankı odaları hatalı bir şekilde birbiriyle eş anlamlı olarak kullanılabilir. Halbuki epistemik baloncuklarda enformasyon edinimi ve yayılımı bakımından zayıflık söz konusuyken, yankı odalarında alternatif kaynakların itibarsızlaştırılması hedeflenir. Bu nedenle yankı odaları yalnızca eğilimsel gruplaşmadan farklı bir tehdit olarak görülmelidir. Eğer bu ayrıma dikkat edilmezse iklim değişikliğini ya da pandemi döneminde aşılmanın gerekliliğini reddeden grupların nasıl kurulduğunu açıklayamayız. Bunların bariz kanıtlara bile direncinin izahı ancak yankı odaları şeklinde yapılabilir.

Epistemik baloncuklar nispeten kırılğandır, çünkü kişinin karşıt delille tanışması baloncuktan çıkmasını sağlayabilir (Nguyen, 2020, s. 145) Epistemik baloncuklarda kişi kendi eğilimleri yoluyla seçici bir maruziyete uğrayabilir veya devlet ya da başka aktörlerin medyaya müdahalesi yoluyla alternatif kaynakları dışarıda bırakabilir. Ama bu süreç dış unsurların itibarsızlaştırılmasını içermez. Bundan dolayı, epistemik baloncuklardaki kişiler karşıt görüş veya delilleri ihmal ederek yetersiz kapsama sahip olmuş sosyal yapılardır (Nguyen, 2020, s. 143-144). Yankı odaları ise farklı bir işleyişe sahiptir. Yankı odalarının meşrulaştırdığı iki yön bulunmaktadır. Bir yönüyle grup üyelerinin yargıları bizzat grupta olmak bakımından gerekçelendirme işlevine sahiptir. Diğer yönüyle, grup dışı unsurların güvenilmezliği grup dışında olmak bakımından gerekçelendirme işlevine sahiptir. Yankı odalarındaki kişiler yalnızca belirli bir konuda aynı düşünceye sahip olmakla kalmaz; ayrıca, grubun dışında kalan kişi veya kaynaklara itimat gösterilemeyeceği fikrinde de uyuşurlar. Öyle ki, grup içindekilerin birbirlerini destekliyor olması bir düşünceyi benimsemek için zemin olarak kullanılırken, buna karşıt düşüncelerin ya da benimsenen düşünceleri baltalayabilecek delillerin geldiği kaynak nedeniyle bir delil dahi olamayacağı konusunda tutum sergilemeyi de geliştirmek bir gereklilik halini alır. Bu yapısı nedeniyle yankı odalarının gücünü kırmak oldukça zor görünmektedir (Nguyen, 2020, s. 146)

Yankı odalarının yarattığı epistemik güçlük sosyal epistemoloji bağlamında düşünüldüğünde izah edilebilmektedir. Şöyle ki, normalde bilginin kümülatif bir yönü vardır ve çağlar boyunca insanlar birbirlerine enformasyon aktarırken bilgiyi korumayı amaçlamışlardır. Eğitimin de hedefi grup halinde insanlara doğruları aktarmaktır. Nguyen'in yankı odalarının işleyişinde dikkat çektiği husus budur (2020, s. 142). Yankı odaları aslında doğal bir eğilimimiz olan epistemik dayanışma özelliğimizi kullanarak gelişir. Yani, yankı odasındaki kişiler bilinçli failer olarak kendilerini yalnızca karşı koruduklarına inanmaktadırlar. En azından biçimsel olarak yankı odasındaki bir kişi epistemik bakımdan kusur işliyor gibi görünmeyebilir. Bazı insanlar kontrolleri dışında yankı odalarında kalabilir, hatta başından beri bir yankı odasında yetişmiş olabilir. Peki, yankı odalarındaki bir kişiyi nasıl yargılayabiliriz? Epistemik baloncuklar, yankı odaları veya bahsedilebilecek benzer türdeki herhangi bir sosyal medya yapısının dezenformasyonun yayılımı konusundaki işlevine rağmen yapıların içerisindeki kişilerin epistemik sorumluluklarından söz edilemez mi? Bu sorulara cevap verebilmek

için, grup olarak epistemik yapıların işleyiş şekline ve epistemik sorumluluğun nasıl ele alınabileceğine yönelik bir soruşturma gereklidir.

3. Grup Epistemolojisi ve Tanıklık Problemi

Epistemik baloncuklar ve yankı odalarını analiz etmek için bu yapıların grup epistemolojisi bakımından ele alınması yerinde olacaktır. Sonuçta, bu epistemik yapılar grup olarak belirli bir inancı benimsemek ve yine grup olarak bunu haklı çıkaracak gerekçeler sunmak, bulmak veya baştan bazı varsayımları kabul etmeyi amaçlamaktadır. Grup üyesi olmanın yolu da grup olarak hareket etmenin de nedeni aslında tam olarak budur. Grup olmanın epistemik boyutu inançları gerekçelendirmek için grup üyelerinin sunduğu destekle ilgilidir ve aslında insanlığın kolektif bilgi paylaşımının temel ögesi olan tanıklık başta gelen gerekçelendirme kaynağıdır.

Kollektif bir şekilde enformasyon paylaşımı sosyal epistemolojinin ana gündemidir. Başka bir deyişle grup epistemolojisi olarak incelenen çalışma alanı sosyal epistemoloji olarak ifade edilmektedir. Yakın zamanlara kadar epistemoloji tarihindeki ana konu öznenin p gibi bir inancın hangi koşullarda bilgi statüsü kazanacağı ve inancı bilgiye dönüştürecek kriterlerin neler olduğu üzerinedir. İnternet teknolojinin erişim ve etkileşim yönünde sağladığı gelişmelerin de etkisiyle epistemoloji çalışmalarında yalnızca bireyin değil, bir grubun inançları da incelenmeye başlamıştır. Goldman'ın vurguladığı gibi (2011, s. 16), sosyal epistemolojinin ilgi alanı kolektif inançsal faillerdir (doxastic agents). Kollektif epistemik failler kendi başlarına epistemik faillerden oluşmakla birlikte bir önerme hakkında küme olarak yargıda bulunur ve karar verme süreçlerinde deliller sosyal bağlamda kullanıma sahiptir (Goldman, 2011, s. 16). Kollektif epistemik failler bir küme olarak belirli inançları benimseyebilir, neyin delil olduğuna veya olmadığına karar verebilir, enformasyon edinimi konusunda filtre uygulayabilir. Aslında tüm düşünce tarihinin kolektif epistemik faillerden meydana geldiğini söylemek mümkündür. Yani, yalnızca sosyal medya türü yapılanmalar değil, baştan aşağı bir toplum olarak da epistemik gruplar oluştururuz. Her birey belirli bir toplumda yaşadığından çocukluğumuzdan itibaren eğitim sürecinde kolektif olarak enformasyon edinimine maruz kalırız. Bu esnada belirli inançlar geliştirir, hüküm vermede karar verici ölçütlere dair tutumlar geliştiririz. Dolayısıyla, kararlarımız için enformasyon edinimi ve delilsel belirleme süreçlerinde rol oynayan en önemli epistemik unsurlardan birisi tanıklık olarak görünmektedir.

Çoğu inancımızın temelinde başkalarının tanıklığı vardır. Nesnelerin isimlerini, dünyanın bir gezegen olduğunu, suyun kimyasal formülünün H_2O olduğunu başkaları aracılığıyla öğreniriz. Eğitim sürecinde kazandığımız enformasyonların genellikle doğru olduğunu varsayarsak, dünya hakkında pek çok şeyi bilmemizin yolunun tanıklık olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte, tanıklığın bir şeyler biliyor olmak için ne düzeyde dayanak olabileceği konusu tartışmalıdır. Sorun özetle şudur: Tanıklık tek başına inançlarımızı gerekçelendirmek için yeterli bir kaynak mıdır?

Tanıklığın rolüne dair tartışmada öne çıkan iki ana kamp bulunmaktadır: İndirgemeciler ve indirgemeci olmayanlar. Bir yaklaşıma göre duyu algısı, hafıza, çıkarım gibi tanıklık

da gerekçelendirmenin temel bir kaynağıdır. Nasıl ki görsel veya işitsel algımız veya hafızamızdaki enformasyonlar dünya hakkındaki inançlarımız için doğal bir gerekçe sağlıyorsa, başkalarından edindiğimiz enformasyonlar da aynı işleve sahiptir (Lackey, 2011, s. 73). İndirgemecilere göre ise tanıklık tek başına gerekçelendirme için temel teşkil edemez. Tanıklığı edinenin tanıklığa dayanmayan pozitif sebeplere sahip olması gerekir. Bu sebepler tanıklığın geldiği kaynağın güvenilir olduğunu düşündürecek endüktif sonuçlar olmalıdır. Bir bakıma, tanıklık yoluyla edinilen enformasyon sıklıkla doğru olmalıdır. Sonuçta, tanıklığın epistemik rolü duyu verisi, hafıza ya da endüktif çıkarıma indirgenir (Lackey, 2011, s. 74).

İndirgemeci olmayan yaklaşımlara yönelik başlıca itirazlar entelektüel sorumsuzluğa ya da epistemik irrasyonelliğe kapı aralandığını vurgular. İndirgemeciler ise tanıklıktan istenen kriterin yüksek olduğu bakımından eleştirilmektedir. Örneğin küçük çocukların her şeyi başkalarından öğrendiği düşünülürse onlardan ayrıca başkalarının güvenilir olup olmadığını denetlemesi çok katı bir istek olarak görülebilir (Lackey, 2011, s. 75). Gerçekten de enformasyon kaynaklarımızın öğretmenler, uzmanlar veya ders kitapları olduğunu düşünürsek bunların güvenilir olduklarını düşünmek için sebeplere sahip olmamızın gerekliliği özellikle küçük yaşlardaki çocukların eğitimi açısından makul görünmeyebilir. Ama medyadan ya da internet platformlarından edinilen enformasyonların da çoğunlukla tanıklığa dayandığı göz önünde alındığında güvenilirlik talebi oldukça makul durmaktadır. Üstelik, yukarıda bahsi geçen sosyal medya yapılarının grup içi enformasyon tercihlerinin (gerçekte öyle olmasa bile) tam da güvenilir olduğu sebebiyle filtreleniyor olduğunu düşünürsek tanıklığın gerekçelendirici rolü indirgemeciliği haklılandıran bir örnek teşkil etmektedir.

Yine de epistemik bakımdan tanıklığın ayrıca tanıklık dışı sebeplere sahip olmasını düşünmek bazı inançlarımızın statü kazanmasını zorlaştırmaktadır. Örneğin suyun kimyasal formülünün H_2O olduğunu tanıklık yoluyla öğrenmiş olsak bile çoğumuz kimyacı değiliz ve bunun tam olarak ne anlama geldiğini aslında bilmiyor olabiliriz. Yine de suyun H_2O olduğunu iddia etmeye hakkımız var mı? Bir şeyi iddia etmek için onu biliyor olmamız gerekliyse ve bilgi, iyi gerekçeleri şart koşan bir statüye soruya olumsuz cevap verilebilir. Buna göre, bir şeyi iddia etmenin sağlaması gereken norm klasik olarak şudur: “Kişi ancak p’yi biliyorsa p’yi iddia etmelidir” (Lackey, 2007, s. 594). Lackey bunun hatalı olduğunu aşağıdaki örnekte görebileceğimizi düşünmektedir:

Sebastian, çocukluk çağı aşıları konusunda kapsamlı çalışmalar yapmış, son derece saygın bir çocuk doktoru ve araştırmacıdır. Tüm bilimsel kanıtların aşılar ile otizm arasında kesinlikle bir bağlantı olmadığını gösterdiğini kabul ve takdir etmektedir. Fakat görünüşte normal olan 18 aylık kızına aşılarından biri yapıldıktan kısa bir süre sonra, kızının davranışları giderek içine kapanmaya başlamış ve kısa süre sonra otizm teşhisi konmuştur. Sebastian, çocuğun aşı olup olmadığına bakılmaksızın otizm belirtilerinin tipik olarak bu yaşlarda ortaya çıktığının farkında olsa da kızının son teşhisinin getirdiği keder ve yorgunluk, aşılarla ilgili daha önce derinden sahip olduğu inançlarını terk etmesine neden olur. Bugün, bebek hastalarından birisine muayene yaparken, çocuğun ebeveynleri ona aşılar ve otizmle ilgili söylentilerin meşruiyetini sorar. Sebastian, hem aşılarla yönelik mevcut şüphesinin muhtemelen

kızının durumuyla başa çıkmanın duygusal travmasından kaynaklandığını hem de hastalarına doğru olma ihtimali en yüksek olanı sunma yükümlülüğü olduğunu kabul ederek, “aşılar ve otizm arasında hiçbir bağlantı yoktur” şeklinde karşılık verir. Buna rağmen, bu iddianın ortaya atıldığı sırada Sebastian’ın kendisinin bu önermeye inandığını veya bu önermeyi bildiğini söylemek doğru olmayacaktır. (Lackey, 2007, s. 598-599)

Örneğin gösterdiği şey bir iddia sunmak için bilginin gerek şart olmayabileceğidir. Üstelik, bilginin kriter olmaması iddianın meşruluğunu baltalamaz. Lackey’e göre iddia etmenin normu şudur (2007, s. 608): “Kişi ancak, (i) p’ye inanmak makul ve (ii) birisi p’yi iddia ederse, p’ye inanmak makul olduğundan dolayı, en azından kısmen p’yi iddia ederdi.” Önerme p’yi iddia etmek için Lackey’nin önerdiği norm p’nin makuliyetini belirleyen ölçütü kişinin mental durumundan bağımsız kılmaktadır. Fakat, P’nin gerçekte makul olması birisinin bunun iddia etmesini meşrulaştırmayabilir. Cassam’ın aşağıdaki örneğinde Lackey’nin önerdiği norm sağlansa bile, kişi saçmalamaktadır:

Tembel ve pek de akıllı olmayan bir hükümet bakanı, karmaşık bir konuyla ilgili parlamentodaki soruları yanıtlamaya hazırlanıyor. Yetenekli ve güvenilir bir yetkili tarafından bilgilendiriliyor ama hala meseleler hakkında gerçek bir kavrayışa sahip değil. Bilgilendirme görevlisine göre, mevcut deliller belirli bir p önermesini desteklemektedir. Parlamentoda, bakan kendinden emin bir şekilde p’yi ileri sürmektedir ve bunu yaparken otoriter görünmeye çalışmaktadır. Buna karşın, p’ye ya da onu çevreleyen konulara dair gerçek bir anlayışa sahip değil. (Cassam, 2021, s. 53)

Cassam’a göre hükümet bakanı burada bir bakıma saçmalamaktadır. Aslında cehaletini gizlemeye çalışarak biliyormuş izlenimi yaratmaya çabalamakta, yani blöf yapmaktadır. Yine de kişinin p’nin doğru olduğuna inanması makuldür, çünkü danışmanın tanıklığı bir güvencedir. Makul olmasaydı, danışmanı bunu söylerdi ve hükümet bakanı da bunu iddia etmezdi (Cassam, 2021, s. 53). O halde, Lackey’nin tezi bakımından hükümet bakanı norma uygun davranarak saçmalamayı başarmıştır. Ama saçmalamasının nedeni bilmediği bir şeyi iddia etmesi değildir. $E = mc^2$ gibi bir denklemin tam olarak ne anlama geldiğini anlamıyor olabiliriz. Yine de buna inanmak için uzman görüşleri gibi pek çok sebebimiz olduğu söylenebilir. Diğer yandan, danışmanın ilgili konuda uzman olduğunu varsayarsak hükümet bakanının kendi söylediklerinin doğruluğuna inanması akla yatkındır. Fakat, Cassam önemli bir fark olduğunu ifade eder. Bakan aslında kavramadığı bir şeyi öyleymiş gibi göstermeye çalışıyor. Bu da bir bakıma dinleyenleri kandırmayı amaçladığını gösterir. Halbuki, $E = mc^2$ ya da H_2O gibi ifadelerin içeriğini anlamıyor olsak bile, anlıyor gibi davranmadığımız sürece bunlara inanmamız saçmalık olmayacaktır (Cassam, 2021, s. 53).

Önceki kısımda incelendiği üzere saçmalık da yanlış enformasyon gibi dezenformasyonu sağlayan kaynaklardan birisidir. Sosyal medya yapılarının yalnızca bir kaynağa dayanan yanlış enformasyonu veya saçmalığı dolaşıma sokarak grup içi teyit mekanizmasına dönüştürebilmesi bir şeyleri iddia edenlerin tanıklığını, epistemik statülere destek olup olmadığı bakımından, problemli hale getirmektedir. Elbette, Lackey’nin önerisinde olduğu gibi bir şeyi iddia etmenin kriterinin, iddia eden ve

alıcıdan bağımsız olarak, iddia konusu olan içeriğin makul, güvenilir veya doğruluk konusunda yüksek olasılık taşıması olduğu söylenebilir. Eğer tanıklık yoluyla edindiğimiz enformasyonlara dayanarak bir önermeye inanırsak ve bu önerme genellikle doğru inanç üretmeyi sağlayan güvenilir enformasyon kaynaklarına dayanıyorsa, önermeye yönelik inancımızın bilgi statüsünde olduğunu veya en azından gerekçeli olduğunu söyleyebiliriz. Öyleyse, güvenilir kaynaklardan edinilen tanıklık pozitif epistemik statüler için bir dayanak olabilir. Böyle bir yaklaşım dışsalıcı bir epistemolojinin savunusudur.³ Örneğin, Goldman'ın güvenilirliği bu düşünceyle paralel bir tez öne sürer (1979, s. 9-10). Ama şöyle bir problem var ki, inançlarımızı dayandırdığımız kaynaklar güvenilir olsa bile, eğer biz bunların güvenilir kaynaklar olmadığına inanıyorsak, enformasyonları dışlamamız en azından kendi bilişselliğimiz içinde rasyonel bir tutum olacaktır.

Sosyal medya yapıları, seçilen sosyal çevre ve enformasyon kaynakları bakımından kişinin güvenilir bulduğuna yönelmesinin sonucudur. Enformasyon edinimine getirilen filtre, nihayetinde güvenilir veya doğru kabul edilenleri içeriye almaya, edilmeyenleri dışarıda bırakmayı amaçlar. Bundan dolayı, sosyal medya gruplaşmalarını mümkün kılan şey, aslında başlangıçtaki eğilimlerdir. Yapının kendisi ise bu eğilimin ne kadar haklı olduğunu destekleme işlevine sahiptir. Başkalarından istediğimiz türde enformasyonu edinme olanağını artırmış ve karşıt tanıklık kaynaklarını sınırlandırmış oluruz. Bunun problemli olmasının nedeninin kısıtlı veya yanlış enformasyon yayılımını artırması olduğu düşünülürse, ilk bakışta dışsalıcı bakış açısının problemi tespit ettiği düşünülebilir. Şöyle ki, eğer enformasyon kaynakları güvenilir, çoğunlukla doğruya yönelten, makul sebep veya deliller sunan kaynaklarsa, kişinin epistemik pozisyonu zayıflamayacaktır. Bu tespit doğru olmakla birlikte, epistemik baloncuklara girmiş veya yankı odalarına hapsolmuş bir kişinin yalnızca problemli yanını gösterir, ama kişilerin neden böyle yapılara teslim olduğunu ve nasıl kurtulabileceğine ilişkin pek bir şey söylemez. Çünkü bu yapıların içindeki bir kişi entelektüel olarak doğru bir tavır takındığını düşünmektedir. Yani, aslında gerçeği yakalayabileceği kaynakları tercih ederek kendisini yanıltabilecek olan kaynaklardan korunduğuna inanmaktadır. Buna inanan bir özne için, her ne kadar yanıltıyor ve inancının sebepleri iyi olmasa bile, onun gözünde güvenilir olmayan kaynaklardan gelen her enformasyonun dışarıda bırakılması kişinin mental durumları bakımından oldukça rasyoneldir.

Tartışmalı olsa da rasyonalitenin gerekliliklerinden birisi mental tutumların uyumdur (Worsnip, 2018, s. 3). Eğer özne bir grup delilin p için bir delil olduğuna inanıyorsa, p'ye inanması mental tutumlarının uyumlu olmasının tek yoludur. Özne X gibi bir medya aktörünün güvenilir haberlerin adresi olduğuna inanıyorsa, X'in sunduklarına da güvenmelidir. X gerçekten güvenilir olabilir. Ama öznenin buna inanması için aslında

³ İnançlarımızı nasıl gerekçelendirdiğimiz konusunda iki rakip teori vardır: İçselcilik ve dışsalcılık. İki teorisinin de kendi içerisinde farklı varyasyonları olduğundan burada detaylı bir sunum yapılmamakta, teorilerin önde gelen varyasyonları ve yaygın olarak kabul edilen tezleri dikkate alınmaktadır. Kabaca ifade edilirse, içselciliğe göre bir inancın gerekçelendirmesi öznenin erişiminde olan iyi sebepler ile inanç arasındaki bağlantıyı kurabilmesiyle, dışsalcılık gerekçelendirme için öznenin böyle bir rolünü gerekli görmez, inancı oluşturan bilişsel süreçlerin çıktılarının doğru veya genellikle doğru olmasını yeterli bulur (Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Pritchard, 2016, s. 11; BonJour, 2010, s. 203-204).

iyi sebepleri yoksa, salt doğrulara ulaşması onu yankı odasındaki bir kişiden bilişsel olanaklarını kullanma anlamında daha iyi bir pozisyona getirmeyecektir. Şayet, güvenilir olmayan Y gibi bir kaynağın sunduklarına güveniyor olsaydı, yine her zaman Y'yi tercih edecekti. Sosyal medya yapılarının dezenformasyon açısından ortaya çıkardığı asıl problem kişilerin neye itimat gösterdiği veya göstermediğiyle ilgilidir. Kişiler bir şekilde neye itimat duyduklarını belirlerken sorumlu epistemik failler olmalıdır. Diğer açıdan, tesadüfen doğru aktaran kaynakları tercih eden öznelere de dahil her öznenin epistemik tutumlarının dezenformasyonun tüketimine katkı sağlamak veya sağlamamak bakımından epistemik anlamda suçunun açık olması önemlidir.

4. Dezenformasyon ve Epistemik Suç

Dezenformasyonun tehlikeli ölçüde ortaya çıkması için hem buna olanak tanıyan kaynaklar hem de bunu tüketen yapılar gereklidir. Yukarıda incelendiği üzere sosyal medya yapıları yanıltıcı türden enformasyon veya beyanları bilgi edinmemizin olağan yolları sayesinde tüketilir hale getirmektedir. Elbette, epistemik baloncuklar veya yankı odaları kaçınılmaz bir şekilde yanıltıcı enformasyonlara hizmet etmeyebilir. Varsayalım, öznenin tercih ettiği kaynaklar sınırlı olsa da genellikle doğru enformasyonlar yaymaktadır. Fakat, öznenin kaynakların güvenilir olduğunu düşünmesinin sebepleri bununla ilgili bir araştırma veya teyit mekanizmasına başvurusu değildir. Öznenin dezenformasyon ağından çıkmış olmasının nedeni tamamen tesadüftür ve böyle bir özne de yankı odalarında olmasa bile muhtemelen epistemik baloncukların içerisinde yer almaktadır. Şayet, öznenin keyfi nedenlerle tercih ettiği kaynaklar yanlış enformasyonlar yayıyor olsaydı, özne yine bunların güvenilir olduğuna inanacaktı. Bu durum, problemin merkezinde kişilerin araştırma alışkanlıklarının, tercihlerindeki dayanaklarının veya ihtiyat ve titizlik gibi sorumluluklarının olduğunu gösterir. Meseleyi bu açıdan değerlendirmek hem epistemik açıdan sorunun doğru tespit edilmesini hem de çıkış yolunun ne olabileceği konusunda öneri sunabilmektedir.

Öznelere epistemik sorumluluklarını yerine getirdiği düşünüldüğünde Nguyen epistemik baloncuklardan çıkış yolunun zor olmadığını vurgular (2020, s. 149). Eğer kişi yalnızca birkaç kaynağı takip ediyor, enformasyon edinimini kısıtlayarak epistemik anlamda sorumsuzca davranıyorsa yapacağı tek şey görevini yerine getirerek daha fazla enformasyonu sağlayacak kaynaklara da yönelmektir. Böylece, kişi dışarıda bırakılmış enformasyonlara da erişebilmeye başlar ve kanaatlerini bunları gözeterek belirleyebilir. O halde, ilk bakışta epistemik sorumluluk hem bir kişinin neden dezenformasyonun kurbanı olabildiğini hem de bundan nasıl kurtulabileceğini izah edebilmektedir.

Bununla birlikte, yankı odalarını değerlendirmek bu kadar kolay değildir. Öznenin kendisini yalnızca güvenilir bulduğu birkaç enformasyon kaynağına teslim ederken, bunun dışındaki tüm alternatif kaynakları güvenilirmez kabul etmesi epistemik kabahat veya kusur olarak değerlendirilebilir (Nguyen, 2020, s. 149). Buna karşın, Nguyen çoğu durumda öznelere suçsuz olabileceğini öne sürmektedir (2020, s. 154). Çünkü internette görülen gruplaşma veya kutuplaşma eğilimleri bazen gerçek hayatın bir yansıması olduğu gibi bazen de gerçek hayata sonradan yansiyabilir. Örneğin, ebeveynlerin çocuklarını eğitim bakımından yönlendirmesi bundan etkilenebilir ve çocuklar küçük

yaştan itibaren yankı odalarında büyümeye başlayabilir. Doğal olarak böyle yetişen bir çocuk yankı odasının dışındaki kaynakların güvenilir olmadığına inanacaktır (Nguyen, 2020, s. 155). Üstelik bunu epistemik bakımdan erdemli bulduğu veya gerçekten erdemli sayılabilecek yollarla yapmaya çalışacaktır. Yankı odasında yetişen birisi, araştırabilir, delil toplamaya çalışabilir, uzman olduğunu iddia eden kişileri sorgulayabilir. Sorun şu ki, bunun yaparken bir yankı odasında sıkışmış olduğunu farkında değilse, kendi hesabına sorumluluk sahibi biri olarak yankı odasına hizmet etmeye devam edebilir (Nguyen, 2020, s. 155).

Nguyen'e göre yankı odasındaki kişi edindiği her enformasyonu geçmiş inançlarıyla bağlantılı olarak ele alacağından bunlar yerinde kaldığı sürece kaçış mümkün değildir. Bu nedenle, yankı odasında büyümüş bir çocuğun tek kaçış yolu Descartes'ın yöntemsel şüphesine benzer bir tutum olabilir. Sosyal epistemolojinin gösterdiği gibi tanıklık bilgi edinmenin kaçınılmaz bir yoludur ve Descartes'ın yaptığı gibi radikal ve katı bir kesinlik talebine bağlı kalması gerekmeden de bunu yapabilir. Teorik olarak kaçış yolu bir anlamda kişinin yeniden doğması, yani sosyal anlamda yeniden kendisini oluşturmasıdır. Bu durum Descartes'ın entelektüel özerklik hayaliyle paralel bir yol sunar (Nguyen, 2020, s. 156-157).

Sorun şu ki, Nguyen'in de vurguladığı gibi (2020, s.157) böyle bir süreci başlatmak için ne gerekir? Yani, grup-dışı kaynakların güvenilir olmadığına inanan birisi neden böyle bir soruşturmaya, bir anlamda temiz bir entelektüel sayfa açmaya karar versin? Bunun kendi kendine olmasını beklemek makul görünmediğine göre, muhtemelen dışarıdan harekete geçirici unsurların gelmesi gerekir. Böyle bir unsur için en ideal aday entelektüel türde epistemik bir sosyal baskı kültürüdür. Çünkü yaygın kanaatler oluşturma ve epistemik tutum alma konusunda toplumun epistemik sorumluluğunu yerine getirdiği bir senaryo varsayıldığında, yankı odalarındaki kişilerin bile hem epistemik davranışlarını değiştirmeye itecek sosyal güçlerden hem de davranışların negatif karakterli olmasını suçlayacak sosyal kriterlerden bahsedebiliriz. Buna yönelik başvurulabilecek epistemik dayanaklar tartışmaya açık olmakla birlikte, entelektüel sorumluluk ve cehalet üzerinden aşağıda iki muhtemel öneri ele alınmaktadır.

4.1. Epistemik sorumluluk ve entelektüel normlar

Sosyal medya yapıları, yanlış ya da doğru enformasyona bakılmaksızın eldeki sebeplerin birtakım inançları benimsemek için gerekçelendirici bir rol oynamasını sağlamaktadır. Yapısal olarak düşünüldüğünde gerekçelerin iyi olduğunun da bilinmesi ya da en azından buna inanmak için güçlü delillere sahip olunması problemi ortadan kaldıracabilecek olanağı sunabilir. Buna göre, kişi inancının dayanaklarını değerlendirmekle yükümlüdür. Epistemolojide gerekçelendirmeyi deontolojik bakımdan ele alabileceğimizi öne süren görüşler vardır. Kişinin p'ye inanmaya epistemik anlamda yükümlü olduğu veya p'ye inanmasının suçlanabilir bir tutum olduğu söylenebilir (Steup, 2008, s. 475). Bu tez temelde gerekçelendirmeyi katı türde ele alan içselci yaklaşımların savunmasıdır. Ancak, epistemik yükümlülüğün gerekçelendirmeye bağlantısı hususunda iki önemli itiraz bulunmaktadır: Birisi, bazen delillerin veya delilleri değerlendirme yollarının erişime açık olmayabileceğidir. İzole

edilmiş bir topluluğun kültürü bilgi edinme yolları konusunda birtakım inançlara sahip olabilir ama izole edildikleri için bireyin bu inançları benimsemesi kusur sayılabilir mi? Bu soruyu yankı odaları bağlamında düşündüğümüzde yankı odasının kurbanı olan kişilerden bunu beklemek aşırı bir istek olabilir. Diğer itiraz ise, epistemik yükümlülüğün doxastic gönüllüğü içeriyor olmasıdır. Ama çoğu inancımız bilinçli bir gönüllüğün ürünü değildir (Steup, 2008, s. 476). Duyu algılarımıza dayanarak inandığımız çoğu inanç kendiliğinden gelişir. Benzer şekilde, tanıklığın da çoğunlukla kendiliğinden inançlara sebep olduğu açıktır. Eğer gönüllük, epistemik açıdan sorumlu olmak için gerek şart ise, elimizdeki kalemin gerçekten kırmızı olup olmadığını da araştırmamızın bir gereklilik olduğu söylenebilir. Gündelik hayatta tanıklığa dayanan inançlarımızın böyle yüksek kriterleri yerine getirmesini istemek makul değildir. Ama burada makul olmayanın sosyal medya üzerinden edinilen tanıklıkları neden şüpheli kılacağını söylemek de zordur. Basitçe ifade edilirse, okuldaki öğretmenin söylediklerinin doğruluğuna inanmamız akla yatkınken, milyonlarca kişinin takip ettiği bir sosyal medya figürünün söylediklerinin doğruluğuna inanmamız nasıl akla yatkın olmayabilir? Bu durumda, ya her türden inancımızı gerekçelendirmek için yüksek düzeyde kriterleri sağlamamız gerekecek ya da sosyal medya enformasyonlarını da kendiliğinden gelişen inançlarımız için pozitif bir kaynak olarak kabul edeceğiz.

Gerekçelendirme ve deontoloji arasında ilişki kuran yaklaşımlar bağlama göre hangi kriterin gerekli olduğu hususunda çıkmaza yol açmaktadır. Buna karşın, epistemik sorumluluğu gerekçelendirme bakımından ele almanın tek yolu deontolojik yaklaşım değildir. Örneğin, Feldman gönüllülük esasına dayanmadan da epistemik normları ifade edebileceğimizi ileri sürer. Feldman'a göre (1988, s. 254) kişinin doğrulara inanması ya da yanlışlardan kaçınmasının yolu delillerin desteklediği tutumları benimsemektir. O halde, bir inancın yükümlülük olması şu şekilde anlaşılmalıdır (1988, s. 254) : "T gibi bir zaman diliminde, herhangi bir S öznesi ve p önermesi için ancak ve ancak, S'nin T'de sahip olduğu deliller p'yi destekliyorsa S, p'ye inanmalıdır."

Feldman'ın yaklaşımı epistemolojide delilselelilik olarak bilinen teoridir ve kabaca ifade edilirse bir inancın gerekçelendirilmesi için öznenin delillerini izlemesi gerekir (Feldman and Conee, 1985). Delisel destek inanca bilgi statüsü kazandıracak unsur olduğundan delillerin iyi veya yeterli olması şarttır. Elbette, iyi ya da yeterli delilden ne anlaşılacağı ayrı bir tartışma konusudur. Çalışma bakımından üzerinde durulacak mesele öznenin delisel destek olduğunda bir inancı benimsemesinin norm olarak sunulmasıdır. Çünkü, delilseleliliğin klasik yorumu delillerin kişinin mental durumunu belirleyeceğini savunmaktadır. Bu bakımdan, kişi sahip olduğu delillere karşı yükümlüdür (Flores and Woodard, 2023, s. 2549). Eğer bir doktorsanız ve elinizdeki veriler H gibi bir hastalığa işaret ediyorsa, verilecek hüküm H olmalıdır. Bilginiz dışında elinizdeki verilerin hatalı olması sizin yükümlülüğünüzü yerine getirmediğinizi göstermez.

Eğer erişimimizdeki deliller konusunda yükümlülüğü kişinin şu anki mental durumunda sahip olduğu delilleriyle sınırlı düşünürsek, sosyal medya yapılarındaki epistemik davranışların problemli olduğunu söylemekte zorlanırsınız. Bu yüzden, Flores ve Woodard epistemik normların yalnızca sahip olunan delillere karşılık

uygulanabileceği tezine itiraz eder. Kısıtlı delil toplayan bir öznenin eleştirilebilir olması delil toplamanın da normla ilgisini göstermektedir. Özellikle sosyal bakımdan epistemik hastalıkları teşhis etmek ve epistemik balonların veya düşünmeye kapalı olmanın kusurlarını ortaya çıkarmak için delil toplamanın da normla ilişkisi kabul edilmelidir (2023, s. 2548). Varsayalım beslenme konusunda uzmanlığı belirsiz olan ama yine de popülerlik kazanmış bir sosyal medya figürünü takip ediyor ve onun önerilerini uyguluyoruz. Beslenme konusunda önerilerde bulunan bu figür diyet yapabilmek için her akşam yoğurt yememizi söylemiş olsun. Diyelim ki gerçekten de öneri bizim için yerindedir ve birçok uzmana gitseydik bize her akşam yoğurt yememiz tavsiye edilirdi. Bilgimiz dahilinde olmasa da bunun gerçekten böyle olması, sosyal medya figürünün yeterli olup olmadığı konusunda bir kanıt değildir. Eğer ilgili kanıtları toplamaya zahmet etmiyorsak, neden güvendiğimiz muğlak olduğu kaynağa itimat etmemiz eleştirilebilir. Delil toplamanın norm olması eleştirilebilir olmamızı açıklamaktadır (Flores and Woodard, 2023, s. 2559-2560). Buna göre, dezenformasyonun gelişimine olanak tanıyan sosyal medya faillerinin, delilleri toplama bakımından sorumluluklarını yerine getirmedikleri, inançlarımızı oluştururken delilsel desteğin norm olması dikkate alınarak söylenebilir.

4.2. Epistemik Cehalet

Sosyal medya yapıları aracılığıyla yanlış enformasyonları birer delil gibi kabul eden grupların bilgiden yoksun olması cehalete kapı açmaktadır. Cehaletin nasıl tarif edileceği hususunda farklı görüşler olmakla birlikte, Pritchard'ın cehaleti entelektüel başarısızlık olarak teorileştirmesi söz konusu dezenformasyon problemini değerlendirmek için bir bakış açısı sunmaktadır. Buna göre, bir kişinin cahilliği entelektüel bakımdan başarısızlıktır (Pritchard, 2021, s. 226). Eğer kişinin araştırması gereken bir şey olduğu halde bu araştırmayı yapmıyorsa, sorumluluğunu yerine getirmemiştir ve elinde yeterli veri, kanıt ya da enformasyon olmaması kişiyi sorumluktan muaf tutmaz (Pritchard, 2021, s. 234-235). Öyleyse, yargılarımızın zeminindeki kaynakların neler olduğu ve kaynakların güvenilirliği ile ilgili titiz davranmıyorsak, yargılarımız doğru olsa bile epistemik sorumluluk ihlal edilmiştir. Eğer erişilebilir deliller varsa ve biz epistemik baloncuklar veya yankı odalarına hapsolmanın etkisiyle bu delillere erişmiyorsak epistemik anlamda sorumsuz bireyler oluruz.

Santos da sosyal medya yapılarını cehalet bakımından ele alabileceğimizi düşünmektedir. Santos'a göre sosyal medya yapılarının sonucu olan enformasyon kısıtlılığı pasif değil, aktif bir cehalet durumudur (2021, s. 111-112). Nguyen'in yankı odalarına sunduğu perspektif durumun teşvik edici doğasını izah etmekte faydalıdır. "Bir özne, epistemik olarak inanç oluşturma süreçlerini karşı delillere şiddetle dirençli kılacak şekilde davranıyorsa aktif olarak cahildir" (2021, s. 113). Örneğin iklim değişikliği inkarcıları grup olarak idelolojik bir izolasyon yaratarak karşı taraftan gelebilecek her türden delili bir delil olarak görmemek üzerine şekillenmektedir. Bunun bir epistemik baloncuk değil de yankı odası olmasının nedeni toplumsal olarak epistemik itibarsızlaştırma amacıyla kurulan bir üst yapı olmasıdır. Böyle bir yapının

olması üyeliğin de belirleyicisi olduğundan üyeler neyin epistemik olarak uygun olduğu bakımından da baştan bir belirlemeye sahip olmaktadır. Tam da bundan dolayı üyelerin cahil bir şekilde davranması gerekir (2021, s. 114). Sosyal medya yapılarının, özellikle de yankı odalarının öznelere gerçeklikten ya da gerçekliğe ilişkin alternatif bir yorumdan kaçınmayı hedeflemektedir. Her ne kadar yapının üyesi bir kişi bunun aksini iddia edecek olsa da nihayetinde burada cehaleti belirleyen unsur enformasyon ediniminin isteyerek kısıtlanmasıdır. Öyle ki, grubun paylaştığı bir inanç doğru olabilir, ama alternatif her sesin güvenilir olmadığı için dinlenmemesi gerektiğine inanmak, aktif şekilde cahil kalma tutumundan başka bir şey değildir.

5. Sonuç

Dezenformasyon çağımızın önemli bir tehdidi haline gelmektedir. Bunu mümkün kılan şey internet teknolojisinin enformasyon yayılımını hız ve genişlik bakımından büyük boyutlara taşımasıdır. Enformasyonlar yanlış olduğunda, yargıların gerekçesi olabilecek bu tür enformasyonlar kötü birer epistemik kaynaktır. Bu durum epistemik kaynaklarımızı dikkatli seçmemiz gerektiğini, yani bununla ilgili bir sorumluluğumuz olduğunu gösterir. Hem kendimizin hem de başkalarının entelektüel gelişimi, bilgi edinimi veya rasyonel yargılar oluşturması için söz konusu sorumluluğun yerine getirilmesi önemlidir. Aksi halde, kitleleri yanıltacak yanlış enformasyonların, sahte haberlerin ya da saçmalıkların yayılmasının aracı ve başkalarında meşruluk algısı oluşturmasının dayanağı haline gelmekteyiz. Bunun gerçekleşmesi epistemik anlamda suç teşkil eder. Çünkü sosyal medya yapıları aracılığıyla kişilerin cehalet doğuran eğilimlerle gruplaşması, cehaletle mücadele etmeyi daha zor bir hale getirmektedir. Dolayısıyla, enformasyon edinimi ve yayılımı konusunda sorumsuzluk entelektüel bir kültür açısından suç teşkil etmezse, dezenformasyonla mücadele önemi bir güçlük olarak kalmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Açıkalın, Ş. N. ve Sarı, E. (2021). Post-Truth ve Dijital Diplomasi, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(4), 1689-1701.
- Açıkalın, Ş. N. ve Canbey, M. (2022). Post-Truth Bağlamda Sosyal Medya, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 57, 1-11.
- Bonjour, L. (2010). *Epistemology*. Plymouth: Rowman and Littlefield Publishers.
- Cassam, Q. (2021). Bullshit, Post-truth, and Propaganda. E. Edenberg and M. Hannon (Ed.), *Political Epistemology* içinde (49-63). New York: Oxford University Press.
- Clark, C. J. and Winegard B. M. (2020). Tribalism in War and Peace: The Nature and Evolution of Ideological Epistemology and Its Significance for Modern Social Science. *Psychological Inquiry* 31(1), 1-22.
- Feldman, R. and Conee, E. (1985). Evidentialism. *Philosophical Studies*, 48, 15-34.
- Feldman, R. (1988). Epistemic Obligations, *Philosophical Perspectives* 2, 235-256.
- Flores, C. and Woodard, E. (2023). Epistemic Norms on Evidence-Gathering. *Philosophical Studies* 180, 2547-2571.
- Gelfert, A. (2021). What is Fake News? M. Hannon and J. Ridder (Ed.), *The Routledge Handbook of Political Epistemology* içinde (171-180). New York: Routledge.
- Goldman, A. I. (1979). What is Justified Belief? G. S. Pappas (Ed.) *Justification and Knowledge* içinde (1-23). Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Goldman, A. I. (2011). A Guide to Social Epistemology. A. I. Goldman and D. Withcomb (Ed.), *Social Epistemology: Essential Readings* içinde (11-37). Oxford: Oxford University Press.
- Lackey, J. (2007). Norm of Assertion. *Nous* 41(4), 594-626.
- Lackey, J. (2011). Testimony: Acquiring Knowledge from Others. A. I. Goldman and D. Withcomb (Ed.), *Social Epistemology: Essential Readings* içinde (71-91). Oxford: Oxford University Press.
- Mackenzie A. and Bhatt I. (2020). Lies, Bullshit and Fake News: Some Epistemological Concerns. *Postdigital Science and Education* 2, 9-13.
- Nguyen, C. T. (2020). Echo Chambers and Epistemic Bubbles. *Episteme* 17 (2), 141-161.

Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet Is Hidding From You*. London: Penguin.

Pritchard, D. (2016). *Epistemology*. New York: Palgrave Macmillian.

Pritchard, D. (2021). Ignorance and Normativity. *Philosophical Topics* 49(2), 225-244.

Ruiz, D. C. And Nilsson T. (2023). Disinformation and Echo Chambers: How Disinformation Circulates on Social Media Through Identity-Driven Controversies. *Journal of Public & Marketing* 42(1), 18-35.

Santos, B. R. G. (2021). Echo Chambers, Ignorance and Domination. *Social Epistemology* 35(2), 109-119.

Spohr, D. (2017). Fake News and Idelological Polarization: Filter Bubbles and Selective Exposure On Social Media, *Business Information Review* 34(3), 150-160.

Steup, M. (2008). Epistemology in the Twentieth Century. D. Moran (Ed.), *The Routledge Companion to Twentieth Century Philosophy* içinde (469-521). New York: Routledge.

Watson, J. C. (2016). Filter Bubbles and the Public Use of Reason: Applying Epistemology to the Newsfeed. F. Scalambrino (Ed.), *Social Epistemology and Technology: Toward Public Self-Awareness Regarding Tecnological Mediation* içinde (47-57). London: Rowman & Littlefield.

Worsnip, A. (2018). The Conflict of Evidence and Coherence. *Philosophy and Phenomenological Research*, XCVI (1), 3-44.